

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

НОЧОВКІНА ОЛЕНА ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 347.455(477)

**ДОГОВІР ПОЗИЧКИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ
КОДЕКСОМ УКРАЇНИ**

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, професор **Борисова Валентина Іванівна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри цивільного права № 1, член-кореспондент НАПрН України.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Кузнєцова Наталія Семенівна**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри цивільного права, академік НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки;

кандидат юридичних наук, доцент **Жорнокуй Юрій Михайлович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6.

Захист відбудеться 24 травня 2016 р. о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «22» квітня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Виникнення договору позички є результатом розвитку суспільства, яке культивує принципи добросовісності і добросусідства. У системі договорів з елементом безоплатності цей договір традиційно розглядається як самостійний тип договору, спрямований на перехід майна у користування, опосередковуючи переважно відносини, що складаються за участю фізичних осіб з метою задоволення їх побутових потреб. Однак тенденції сьогодення обумовили доцільність широкого застосування договору позички і у відносинах між юридичними особами, що тягне за собою наповнення цієї договірної конструкції новим змістом, породжуючи чимало важливих теоретичних і прикладних питань, які все ще залишаються або дискусійними, або малодослідженими у вітчизняній науці цивільного права.

Не можна не погодитись із тим, що шлях, обраний законодавцем для врегулювання договорів одного типу, є вірним, але не універсальним. Так, самостійна регламентація на рівні ЦК України оплатного договору найму з його видами і безоплатного договору – договору позички, безумовно, не викликає заперечень. Але законодавець вводить припис про застосування до договору позички положень договору найму без встановлення меж такого застосування, хоча, звісно, не всі положення, які пристосовані для врегулювання оплатних договорів, можна застосовувати до безоплатних.

У сучасній вітчизняній цивілістиці інтерес до правової природи договору позички не є винятковим. Про це свідчать кандидатські дисертації В. О. Гончаренко (Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України, Одеський національний юридичний університет, 2005 рік) та Н. М. Бойко (Правове регулювання договору позички, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2014 рік), а також докторська дисертація І. Р. Калаура (Договірні зобов'язання про передання майна у користування в цивільному праві України, НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015 р.). У ракурсі обраної науковцями мети зазначені дослідження сприяли вирішенню тих проблем, які розкривають правову природу договору позички, але вирішити їх усі, безумовно, не могли. Зокрема, такі питання, як встановлення меж застосування положень про найм (оренду) до договору позички, встановлення меж опосередкування цим договором відносин за участю юридичних осіб, можливість бути позичкодавцем особою, яка здійснює управління майном, позичка як складовий елемент інших договірних конструкцій, можливість певним чином забезпечити виконання договору позички, підстави припинення цього договору, наприклад прощенням боргу, та інші питання все ще залишаються або дискусійними, або малодослідженими, а в правозастосовній практиці це обертається невизначеністю.

Зважаючи на викладене, перед вітчизняною правовою наукою постає завдання на підставі теоретичного наукового аналізу договору позички запропонувати такі підходи, які б забезпечили ефективну реалізацію механізму правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Теоретичну базу дослідження становили праці відомих учених як минулого, так і сьогодення, а саме М. М. Агаркова, О. І. Антонюк, А. Ю. Бабаскіна, Л. М. Баранової, М. Й. Бару, І. А. Безклубого, Т. В. Боднар, Н. М. Бойко, В. І. Борисової, М. І. Брагінського, І. В. Венедіктової, В. В. Вітрянського, Т. М. Волощенко, Ю. С. Гамбарова, Д. М. Генкіна, В. О. Гончаренко, М. В. Гордона, Н. А. Д'ячкової, О. В. Дзери, Б. М. Дроніва, О. С. Іоффе, М. Ф. Казанцева, Т. С. Ківалової, Є. М. Ключової, О. В. Кохановської, О. О. Красавчикова, Н. С. Кузнецової, О. А. Кузнецова, Є. О. Крашеніннікова, В. В. Луця, Р. А. Майданика, В. М. Мартин, Д. І. Мейєра, О. І. Міхно, В. В. Новікової, О. О. Отраднаної, К. П. Побєдоносцева, Г. М. Полянської, О. А. Пушкіна, Я. М. Романюка, В. О. Рясенцева, О. М. Садікова, М. М. Сібільова, О. О. Сімоліна, О. М. Соловійова, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Г. О. Уразової, К. А. Флейшиць, Є. О. Харитонова, Г. Ф. Шершеневича та інших учених.

Емпіричною базою дослідження є правозастосовна практика вітчизняних судів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (№ 0111u000963).

Мета й задачі дослідження. Метою цього дослідження є виявлення та вирішення комплексу теоретичних та практичних проблем доктрини цивільного права, пов'язаних із визначенням закономірностей та особливостей цивільно-правового регулювання договірних позичкових правовідносин та відповідальності за їх порушення з метою удосконалення положень чинного законодавства України у цій сфері.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі основні завдання:

- дослідити генезу цивільно-правового регулювання позичкових правовідносин;
- з'ясувати правову природу договору позички, його місце в системі цивільно-правових договорів та сферу застосування;
- виявити особливості договору позички, у тому числі за допомогою порівняння з іншими цивільно-правовими договорами, спрямованими на передачу майна у користування, а також з іншими безоплатними договорами;
- проаналізувати елементи договору позички;
- висвітлити проблемні питання виконання договору позички й особливості цивільно-правової відповідальності за його невиконання або неналежне виконання;

– на підставі отриманих нових знань щодо об'єкта дослідження запропонувати способи вирішення теоретичних і практичних проблем стосовно цивільно-правового регулювання позичкових правовідносин.

Об'єктом дослідження є цивільні відносини, що виникають при укладенні, виконанні та припиненні договору позички на підставі аналізу вітчизняного цивільного законодавства і законодавства зарубіжних країн, практики його застосування, доктринальних концепцій щодо цивільно-правового врегулювання позичкових правовідносин.

Предметом дослідження є договір позички за Цивільним кодексом України.

Методи дослідження. Вважаючи діалектичний метод основним на рівні філософської методології та користуючись принципом взаємодоповнення, для досягнення достовірних і об'єктивних результатів у процесі дослідження було використано загальнонаукові й міждисциплінарні (герменевтичний, структурно-функціональний) і спеціальні (формально-догматичний, порівняльно-правовий) методи наукового пізнання. Так, застосування діалектичного методу виявилось в тому, що договір позички розглянуто в розвитку та в органічному взаємозв'язку з іншими цивільно-правовими договорами і насамперед з договором найму (оренди) (підрозділи 1.1 і 1.2). Метод аналізу було використано для правової характеристики договору позички (підрозділ 1.3), визначення його предмета (підрозділ 2.2); метод синтезу – для дослідження відповідальності сторін договору (підрозділ 3.2). Застосування структурно-функціонального методу, методів класифікації та групування дало змогу визначити місце договору позички в системі цивільно-правових договорів (підрозділ 1.2), а також здійснити систематизацію прав і обов'язків сторін цього договору, встановити істотні умови договору (підрозділ 2.1), з'ясувати види витрат, що можуть здійснюватися сторонами договору на утримання його предмета (підрозділ 2.3), окреслити систему підстав припинення позичкових відносин (підрозділ 3.1). Герменевтичний метод використано для тлумачення окремих положень чинного законодавства, якими визначаються момент укладення договору позички (підрозділ 1.3), вимоги до його сторін (підрозділ 2.1) та предмета договору (підрозділ 2.2). Формально-догматичний метод було використано для тлумачення текстів нормативно-правових актів і, зокрема, тексту статей глав 58 і 60 ЦК України (підрозділ 1.2). Порівняльно-правовий метод знайшов застосування при зіставленні різних зарубіжних правопорядків у частині регулювання позичкових відносин (підрозділ 1.1).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є комплексною монографічною працею, в якій проведено наукове дослідження договору позички в цивільному праві України з метою поглиблення уявлення щодо його правової природи в умовах сьогодення. У підсумку дослідження одержано нові наукові положення, висновки та висловлено пропозиції, котрі й виносяться на захист.

Уперше:

– встановлено, що специфічною ознакою договору позички, який укладається між фізичними особами, є існування між ними відносин добросусідства (довіри), основою яких є безкорисливість. Винятком слугують випадки, коли позичкодавець перебуває в стані крайньої необхідності або у стані пов'язаності зобов'язанням спадкодавця до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно-корисної мети (покладення);

– доведено, що відносини добросусідства, які передують укладенню договору позички, тяжіють до довірчих відносин, але такими не є;

– встановлено, що договір позички, який укладається між юридичними особами, має суспільно-корисні мотиваційні засади і виступає функціональним правовим засобом реалізації позичкодавцем соціальної функції;

– визначено, що об'єктом договору позички виступає корисний ефект у формі безоплатного володіння та користування предметом договору, яким виступає індивідуально-визначена, неспоживна річ.

Удосконалено:

– підхід, відповідно до якого до договору позички можна застосувати окремі положення глави 58 ЦК України, якщо інше не встановлено договором або законом, або не суперечить сутності позичкових правовідносин. Критеріями, що встановлюють межі такого застосування, виступають кваліфікаційні ознаки договору – безоплатність і тимчасовість користування;

– положення, що безоплатні договори не можуть бути віднесені до одного договірного типу в силу їх різної правової спрямованості, хоча утворюють особливу групу договорів. З огляду на це не можна ототожнювати такі договори, як позичка і позика;

– положення, що безоплатність – конститутивна ознака договору позички, яка встановлена на рівні закону і характеризується відсутністю прямого зустрічного майнового надання, котре здійснюється користувачем на користь позичкодавця. Проте це не виключає можливості здійснення користувачем звичайних витрат, спрямованих на підтримання предмета договору позички у належному стані, оскільки це чиста договірна конструкція;

– положення, що користувач, якщо це зазначено в договорі позички, має право передавати річ, яка є предметом договору, у безоплатне тимчасове користування іншій особі. Це не спричиняє вибуття його з первісного зобов'язання і він залишається відповідальним перед позичкодавцем за виконання або неналежне виконання обов'язків за договором позички, якщо інше не встановлено в самому договорі;

– доведено, що предметом договору позички не може бути підприємство як єдиний майновий комплекс, оскільки цей об'єкт використовується виключно для здійснення підприємницької діяльності і з ним можливі тільки підприємницькі договори, а договір позички таким не є;

– положення, що припинення договору позички прощенням боргу, передачею відступного та зарахуванням зустрічних однорідних вимог неможливо.

Набули подальшого розвитку:

– твердження, що предметом договору позички не можуть бути цінні папери та майнові права. Грошові кошти (готівка та монети) можуть бути предметом договору позички тільки у випадках використання як експоната на виставці нумізматичних цінностей;

– положення, що істотною умовою договору позички є предмет;

– положення, що договір позички може бути як реальним, так і консенсуальним;

– положення, що договір позички не може бути ні підприємницьким, ні публічним договором, ні договором приєднання;

– положення, що до договору позички не застосовуються цивільно-правові способи забезпечення зобов'язань;

– положення, що норми про договір позички не застосовуються до відносин по безоплатному користуванню майном, які юридично оформлені у вигляді різних обмежених речових прав, оскільки це спосіб реалізації в межах компетенції публічного власника повноважень щодо управління закріпленим за ним майном.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані в дисертації положення й висновки можуть бути використані: а) у науково-дослідницькій сфері – для подальшого дослідження проблем, пов'язаних з динамікою позичкових правовідносин і їх специфікою; б) у правотворчій сфері – для вдосконалення існуючого нормативно-правового регулювання договору позички; в) у правозастосовній діяльності – для правильного й однакового застосування судами положень чинного законодавства і подолання прогалин і колізій, що виникають при вирішенні цивільних справ, пов'язаних з позичковими правовідносинами; г) у навчальному процесі – при викладанні та підготовці підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій з курсу «Цивільне право».

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні теоретичні положення та їх аргументація, рекомендації практичного характеру по вдосконаленню цивільного законодавства, що містяться в дисертації, були обговорені на засіданнях кафедри цивільного права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а також оприлюднені на таких міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми публічного та приватного права» (3 жовтня 2012 року, м. Запоріжжя); «Актуальні проблеми правознавства» (18 травня 2013 року, м. Харків); «Проблеми цивільного права та процесу», присвяченої пам'яті проф. О. А. Пушкіна (25 травня 2013 року, м. Харків); «Юридична осінь 2013 року» (14 листопада 2013 року, м. Харків); «Актуальні проблеми приватного права», присвяченої 93-й річниці з дня народження проф. В. П. Маслова (27 лютого 2015 року, м. Харків).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображено у десяти наукових публікаціях, серед яких чотири статті у наукових фахових виданнях України, одна стаття – у зарубіжному виданні, та тези п'яти доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження і складається із вступу, трьох розділів, які об'єднують вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації 212 сторінок друкованого тексту, з яких 190 сторінок основного тексту. Список використаних джерел включає 210 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, її зв'язок з науковими програмами, визначаються мета й завдання дослідження, його об'єкт і предмет, методологія, теоретична й емпірична основа, розкриваються положення наукової новизни, практичне значення роботи, наводяться відомості про апробацію одержаних результатів і публікації за темою дисертації.

Розділ 1. «Загальна характеристика договору позички» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Генеza позичкових правовідносин»* узагальнено історичний досвід зародження і розвитку позичкових правовідносин у римському приватному праві, узагальнено історичний досвід їх правового регулювання в Україні в різні періоди її розвитку, а також окремих зарубіжних країн (Франції, Німеччини, Швейцарії, Італії, Японії, Арабської Республіки Єгипет, Російської Федерації, Республіки Білорусь та Грузії), виявлені характер і ступінь спадкоємності й мінливості в правовому регулюванні позичкових правовідносин.

Зародження позичкових правовідносин відбулося в римському приватному праві і базувалося на договорі безоплатного користування речю (*commodatum*). Результати рецепції правовими системами світу виявили, що договір позички зберіг сутність первинної (материнської) конструкції – безоплатність та досить високий рівень фактичного зв'язку між сторонами; проте набув нових рис, зокрема може бути як реальним, так і консенсуальним, укладатися не лише власником речі, а й особою, яка здійснює управління майном, тощо.

Відносини позички є достатньою мірою врегульованими в країнах, що здійснили рецепцію римського права. Свідченням цього є поименованість договору, групування відповідних норм у межах окремих структурних частин нормативно-правового акта (глав, параграфів тощо), розмежування договору позички, позики та найму (оренди).

В Україні договір позички вперше був врегульований під назвою «Безоплатне користування майном» у ЦК УРСР 1963 р. До того часу позичкові відносини хоча і виникали, однак їх цивільно-правове регулювання здійснювалося за аналогією закону, а саме за допомогою норм загальної частини ЦК Української РСР 1922 р., а також певних положень, що стосувалися регулювання

договору майнового найму. У ЦК України 2003 р. досліджуваний договір поійменований як договір позички і отримав врегулювання на рівні окремої 60 глави, хоча законодавцем використано прийом нормотворчої техніки, відповідно до якого позичкові правовідносини регулюються положеннями про договір найму (оренди).

У підрозділі 1.2 «Договір позички в системі цивільно-правових договорів» зазначається, що основу договору позички становлять два елементи: безоплатність і особисте користування. Близькість окремих елементів конструкції позички з іншими договорами робить їх схожими, однак не тотожними. Тому характерні ознаки досліджуваного договору дозволяють здійснити його розмежування з цивільно-правовими договорами, які характеризуються елементом безоплатності, а саме з договорами дарування, зберігання та позики, а також з таким підтипом договорів, які опосередковують передачу майна у користування, як договір найму (оренди) і його окремими видами, зокрема договором прокату.

Договори позички та найму (оренди) істотно відрізняються за критерієм безоплатності, який є конституційним для договору позички і суттєво впливає на обсяг прав і обов'язків сторін цього договору. Однак не завжди нееквівалентність зустрічного надання з боку однієї зі сторін означає безоплатність договору, до того ж для договору найму (оренди) не обов'язково, щоб розмір плати встановлювався в договорі. Таким чином, тільки намір сторін здійснити безоплатну передачу речі може засвідчити факт існування між сторонами позичкових правовідносин.

Враховуючи, що договір позички не є різновидом договору найму, а є самостійним підтипом договорів з передачі майна у користування, він відрізняється за ознакою безоплатності і від різновидів договору найму (оренди), зокрема, договору прокату, метою якого є отримання прибутку за рахунок короткострокової передачі рухомих речей у користування іншим суб'єктам за плату не лише для задоволення матеріальних і культурно-побутових потреб громадян, а й для виробничих (непобутових) потреб.

Безоплатні договори утворюють особливу групу цивільно-правових договорів, але не можуть бути віднесені до одного договірного типу в силу різної правової спрямованості.

У підрозділі 1.3 «Правова характеристика договору позички» аналізується специфіка цивілістичної договірної конструкції позички.

Поняття договору позички у ст. 827 ЦК України сформульовано таким чином, що він може бути за своєю природою як реальним, так і консенсуальним. Якщо момент укладення договору збігається з актом передачі речі у позичку, договір слід вважати реальним. Консенсуальним він буде у випадку, якщо сторони домовилися, що договір слід вважати укладеним з моменту досягнення згоди з усіх його істотних умов у належній формі.

Класифікація договору на односторонній або двосторонній може розглядатися варіативно, адже обсяг прав і обов'язків визначається моментом виникнення правовідносин. Оскільки

двосторонність договору позички обумовлюється обов'язком позичкодавця передати річ, то консенсуальний договір позички є двостороннім. Так, обидві сторони наділені правами та обов'язками: зобов'язанню позичкодавця надати річ у користування кореспондується обов'язок користувача повернути річ після закінчення строку договору.

Кваліфікація реального договору як одностороннього або двостороннього залежить не стільки від моменту його укладення, скільки від забезпечення користувачеві безперешкодного користування предметом позички.

Безоплатність – конститутивна ознака договору позички. Укладаючи договір, позичкодавець не отримує прямого зустрічного надання від користувача, однак не виключено, що він може мати опосередкований інтерес у правочині (наприклад, звільняє себе, як власника, від тягаря утримання своєї речі; передає річ для безоплатного експонування на виставці з метою просування свого товару). Проте договір залишається безоплатним, оскільки у наведених прикладах дії сторін не мають взаємного характеру.

У межах таких критеріїв, як порядок формування умов, поєднання умов декількох конструкцій, а також поділ за часом виконання й відображення в положеннях законодавства, договір позички є пойменованим договором, який характеризується тривалим виконанням, оскільки не вичерпується лише передачею речі, а передбачає її використання користувачем протягом певного часу і обов'язкове повернення позичкодавцю. Юридичний зв'язок між зазначеними сторонами існує протягом всього строку користування річчю. Досліджуваний договір є «чистою» конструкцією, адже не передбачає існування в ньому конструктивних елементів інших договорів.

Розділ 2. «Структура договору позички» складається з трьох підрозділів. У підрозділі 2.1 «Сторони, істотні умови і форма договору позички» розглядаються вимоги до сторін договору позички, визначаються його форма та істотні умови.

Сторонами договору позички є позичкодавець та користувач. Позичкодавцем може бути фізична або юридична особа. Встановлено, що специфічною ознакою договору позички, який укладається між фізичними особами, є існування між ними відносин добросусідства (довіри), основою яких є безкорисливість. Винятком слугують випадки, коли позичкодавець перебуває в стані крайньої необхідності або у стані пов'язаності зобов'язанням спадкодавця до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно-корисної мети (покладення).

Договір позички, що укладається юридичною особою, повинен відповідати її діяльності і не суперечити установчим документам. Договір позички, який укладається між юридичними особами, має суспільно-корисні мотиваційні засади і виступає функціональним правовим засобом реалізації позичкодавцем соціальної функції.

Проте юридичним особам, які здійснюють підприємницьку діяльність, забороняється укладати договори позички з особами, які є їх засновниками, учасниками, керівниками, членами органів їх управління або контролю. Ця норма є запобіжним заходом для легального перешкоджання впливу на формування волі юридичної особи з боку зазначених осіб.

Норми про договір позички не застосовуються до відносин по безоплатному користуванню майном, які юридично оформлені у вигляді різних обмежених речових прав, оскільки це спосіб реалізації в межах компетенції публічного власника повноважень щодо управління закріпленим за ним майном.

Юридичною особою договір позички укладається її функціональним представником – органом управління в межах компетенції останнього.

Позичкодавцем за договором позички може виступати не тільки власник речі, а за його згодою особа, яка здійснює управління майном. Це не впливає на характеристику договору позички як безоплатного договору, оскільки у цьому випадку позичкодавець – це боржник, якому власник речі делегував право на укладення договору позички в рамках певного договору, зокрема договору управління майном. Реалізуючи волю власника, позичкодавець - боржник укладає договір позички, отримуючи винагороду в рамках укладеного з власником речі договору, а не з користувачем.

Істотною умовою договору позички є його предмет, якщо інше не передбачено самим договором. Аргументується висновок, що відсутність чітко визначеного строку дії договору не робить його безстроковим. Темпоральні рамки користування річчю існуватимуть, але у такому випадку вони не будуть пов'язані з настанням певної події, календарною датою або проміжком часу, а визначатимуться строком, за який можливо досягнути певного результату, задля якого користувач отримав річ. На часові рамки користування річчю також вказує можливість позичкодавця вимагати в певних обставинах повернення речі.

Форма договору позички залежить від суб'єктів правовідносин, виду та вартості речі, що надається у тимчасове користування. Договір позички речі побутового призначення між фізичними особами може укладатися усно. Форма договору щодо речей непобутового призначення визначається залежно від його суми та загальних підстав укладення правочинів. Так, договір позички між юридичними особами, а також між юридичною та фізичною особою укладається у письмовій формі незалежно від вартості та призначення предмета правочину. Договір позички будівлі або іншої капітальної споруди (їх частини) укладається у письмовій формі, а договір строком на три роки і більше підлягає нотаріальному посвідченню. Обов'язкової державної реєстрації права користування, яке виникає на підставі договору позички, не вимагається.

У підрозділі 2.2 «Предмет договору позички» визначається, що як предмет договору позички можуть виступати лише індивідуально-визначені, неспоживні речі, що здатні задовольнити потреби користувача. Майнові права, гроші та цінні папери не можуть бути предметом досліджуваного договору. Разом з тим не виключається, що грошові кошти (готівка та монети) можуть бути предметом договору позички тільки у випадках використання як експоната на виставці, наприклад, нумізматичних цінностей.

Договір позички може укладатися і з нерухомістю, наприклад земельною ділянкою, але предметом договору позички не може бути підприємство як єдиний майновий комплекс, оскільки цей об'єкт використовується виключно для здійснення підприємницької діяльності і з ним можливі тільки підприємницькі договори, а договір позички таким не є.

Поділ договорів позички на окремі види здійснюється залежно від предмета, яким можуть бути такі речі, як транспортний засіб, обладнання, земельна ділянка. Всі різновиди договору позички зберігають його типові ознаки, але залежно від предмета договору мають і свої видові ознаки. Договір позички транспортного засобу (крім наземних самохідних транспортних засобів), в якому хоча б однією стороною є фізична особа, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню (при цьому строк дії договору значення не має).

У підрозділі 2.3 «Права й обов'язки сторін договору позички» визначаються права і обов'язки позичкодавця та користувача. Зазначається, що поширення на регулювання позичкових правовідносин правових положень, які регламентують відносини найму (оренди), значно розширюють коло прав і обов'язків сторін договору, закріплених у главі 60 ЦК України. Так, позичкодавець зобов'язаний передати у користування річ, обумовлену домовленістю сторін у відповідному стані і комплектації; повідомити користувача про особливі властивості речі, якщо вони притаманні цій речі; забезпечити безперешкодне користування річчю; здійснювати капітальний ремонт речі, переданої у користування.

Користувач зобов'язаний користуватися річчю за її призначенням або відповідно до визначеної договором мети особисто. Проте, якщо у договорі буде зазначено, що він має право передавати річ, яка є предметом договору, у безоплатне тимчасове користування іншій особі, то це не спричинить вибуття його з первісного зобов'язання. Він залишається відповідальним перед позичкодавцем за виконання або неналежне виконання обов'язків за договором позички, якщо інше не встановлено в самому договорі, зокрема, повернути річ після закінчення строку договору в такому самому стані, в якому вона була на момент її передання. Покладення на користувача відповідних обов'язків одночасно передбачає, що він повинен забезпечити збереження речі і, крім того, зберегти її у належному стані, що передбачає здійснення поточних витрат на утримання предмета договору позички.

Що стосується видів витрат на утримання предмета позички, то всі вони умовно можуть бути поділені на дві великі групи: звичайні (спрямовані на підтримання предмета договору позички у належному стані, тобто в стані, що існував на момент отримання відповідної речі у користування) та особливі (складаються з витрат на розкіш та різного роду витрат на вдосконалення).

Розділ 3. «Припинення договору позички та відповідальність сторін» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Припинення договору позички» розглядаються підстави розірвання та припинення договору позички. Зазначається, що категорія «розірвання договору позички» – це дострокове його припинення. У свою чергу категорія «припинення договору» позначає всі інші випадки припинення юридичного зв'язку між сторонами позичкового правовідношення.

Аргументується висновок, що до відносин позички можуть застосовуватися тільки такі загальні підстави припинення зобов'язань, які не суперечать безоплатному характеру договору. У зв'язку із цим договір позички не може припинятися переданням відступного, зарахуванням зустрічних однорідних вимог та прощенням боргу.

У підрозділі 3.2 «Відповідальність сторін за договором позички» розглядаються види та підстави цивільно-правової відповідальності сторін. Зазначається, що позичкодавець має право вимагати розірвання договору і повернення речі, у разі якщо: користування річчю не відповідає її призначенню та умовам договору; річ самочинно передана у користування іншій особі; у результаті недбалого поводження з річчю вона може бути знищена або пошкоджена. Враховуючи безоплатний характер договору позички постає проблема відшкодування не лише реальних збитків, а й упущеної вигоди. Робиться висновок, що позичкодавець має право на відшкодування упущеної вигоди, у випадку коли він не отримує речі від користувача. У разі невиконання позичкодавцем обов'язку передати річ у користування, відшкодуватися користувачу у повному обсязі повинні тільки реальні збитки.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоноване нове вирішення наукового завдання, яке полягає у з'ясуванні правової природи договору позички, визначенні його місця в системі цивільно-правових договорів, чинників й особливостей правовідносин з безоплатного користування речами. За результатами проведеного дослідження зроблено такі основні висновки.

1. Результати рецепції римського приватного права правовими системами світу виявили декілька ключових моментів. По-перше, договір позички зберіг сутність первинної (материнської) конструкції *commodatum*; по-друге, конструкція договору позички отримала врегулювання як реальна або як консенсуальна; по-третє, відносини між позичкодавцем і користувачем мають

досить високий рівень фактичного зв'язку, що впливає на обсяг прав і обов'язків сторін договору, підстав його припинення і розмежовує елементи правовідносин найму і позичкових правовідносин.

2. У системі договорів з елементом безоплатності, яка в сучасних умовах поповнюється такими новими видами договорів, як договори гуманітарної допомоги, соціального обслуговування, меценатства, позичка зберігається як самостійний вид договору, який опосередковує не тільки відносини, що складаються у повсякденному побуті між фізичними особами, а й відносини між юридичними особами.

3. Договір позички є «чистою» конструкцією, оскільки не містить конструктивних елементів інших договорів, а також засновується виключно на безоплатних засадах.

4. Не завжди нееквівалентність зустрічного надання свідчить про безоплатність договору.

5. Форма договору позички визначається суб'єктивним складом досліджуваних відносин, призначенням і вартістю речі, переданої в тимчасове безоплатне користування.

6. За правилом, при порушенні безоплатних договірних зобов'язань, заснованих на довірчих відносинах, такі міри відповідальності, як відшкодування збитків, не застосовуються. Той факт, що у випадку неповернення користувачем речі після закінчення строку користування нею позичкодавець має право вимагати не тільки її примусового повернення, а й відшкодування завданих збитків, свідчить про те, що відносини добросусідства тяжіють до довірчих відносин, але такими не є.

7. Відсутність чітко визначеного строку дії договору не робить його безстроковим. Часові рамки користування річчю в такому випадку будуть визначатися потребою в ній користувача.

8. Праву безоплатного користування за договором позички властива ознака слідування за річчю.

9. Користувач не має переважного права перед іншими особами на укладення договору позички на новий строк, а у разі продажу речі, переданої у позичку, – переважного права на її придбання.

10. Обґрунтовано доцільність внесення змін до чинного законодавства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ночовкіна О. В. Розвиток інституту позички: період Римської імперії до сучасності / О. В. Ночовкіна // Проблеми законності : зб. наук. пр. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – Вип. 121. – С. 208-214.

2. Ночовкіна О. В. Місце договору позички в системі цивільно-правових договорів / О. В. Ночовкіна // Юрист України : наук.-практ. журн. – Х. : Право, 2014. – № 4 (29). – С. 87-93.

3. Ночовкіна О. В. Безоплатний характер договору позички [Електронний ресурс] / О. В. Ночовкіна // Теорія і практика правознавства : електронне видання. – 2015. – Вип. 1 (7) /2015. – Режим доступу : <http://nauka.jur-academy.kharkov.ua>.
4. Ночевкина Е. В. Изменение, расторжение и прекращение договора ссуды / Е. В. Ночевкина // Закон и жизнь : Междунар. науч.-практ. прав. журнал. – 5/2 (281). – Кишинёв (Молдова), 2015. – С. 59-62.
5. Ночовкіна О. В. Окремі питання прав та обов'язків сторін договору позички / О. В. Ночовкіна // Проблеми законності : зб. наук. пр. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – Вип. 129. – С. 139-147.
6. Ночовкіна О. В. Виникнення та розвиток інституту позички / О. В. Ночовкіна // Актуальні питання публічного та приватного права : тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф., 3 жовт. 2012 р. / Класичний приватний університет ; редкол. В. М. Огаренко [та ін.] . – Запоріжжя : КПУ, 2012. – С. 554-556.
7. Ночовкіна О. В. Співвідношення договорів позички та найму / О. В. Ночовкіна // Актуальні проблеми правознавства: зб. тез доп. II Міжнар. наук. – практ. конф., 18 трав. 2013 р. – Х. : ТОВ «Друкарня Мадрид», 2013. – С. 157-159.
8. Ночовкіна О. В. Безоплатність як конструктивна ознака договору позички / О. В. Ночовкіна // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна (25 трав. 2013 р.). – Х. : Харк. нац. ун. внутр. справ; Золота миля, 2013. – С. 366-368.
9. Ночовкіна О. В. До питання обов'язків користувача за договором позички / О. В. Ночовкіна // Юридична осінь 2013 року : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (Харків, 14 листоп. 2013 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013. - С. 272-275.
10. Ночовкіна О. В. Розірвання та припинення договору позички / О. В. Ночовкіна // Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (Харків, 27 лют. 2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. прав. наук України, Харк. обл. осередок всеукраїн. громад. організації «Асоціація цивілістів України». – Х. : Право, 2015. - С. 337-340.

АНОТАЦІЯ

Ночовкіна О. В. Договір позички за Цивільним кодексом України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. –

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2016.

Дисертація присвячена комплексному аналізу теоретичних і практичних проблем договору позички за Цивільним кодексом України. Визначено місце цього договору в системі цивільно-правових договорів, розкрито істотні умови, зміст, подається правова характеристика. Встановлено, що об'єктом договору позички виступає корисний ефект у формі безоплатного володіння і користування предметом договору, яким є індивідуально-визначена, неспоживна річ, що здатна задовольнити потреби користувача. Безоплатність – конститутивна ознака договору позички. Предмет – його істотна умова.

Зроблено висновок, що договір позички – самостійний підтип договорів користування майном і до нього можуть застосовуватися окремі положення глави 58 ЦК України. Критеріями для встановлення меж застосування виступають безоплатність і тимчасовий характер існуючих правовідносин.

Розглянуто особливості суб'єктного складу договору позички та зроблено висновок, що специфічною ознакою правочину, який укладається між фізичними особами, є існування між ними відносин добросусідства (довіри), основою яких виступає безкорисливість. Договір позички, який укладається між юридичними особами, має суспільно-корисні мотиваційні засади, виступаючи функціональним правовим засобом реалізації позичкодавцем соціальної функції.

Досліджено підстави припинення договору, проблеми його виконання та наслідки порушення сторонами обов'язків за цим договором.

Ключові слова: користування майном, безоплатність, безкорисливість, відносини добросусідства, договір позички, позичкодавець, індивідуально-визначена річ, соціальна функція, суспільно-корисні мотиваційні засади.

АННОТАЦІЯ

Ночевкина Е. В. Договор ссуды по Гражданскому кодексу Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2016.

Диссертация посвящена комплексному анализу теоретических и практических проблем договора ссуды по Гражданскому кодексу Украины. Определено место договора ссуды в системе гражданско-правовых договоров, раскрыты существенные условия, содержание, дана правовая

характеристика. Установлено, что объектом договора ссуды выступает полезный эффект в форме безвозмездного владения и пользования предметом договора, которым является индивидуально-определенная, непотребляемая вещь, способная удовлетворить потребности пользователя. Безвозмездность – конститутивный признак договора ссуды, предмет – его существенное условие.

Сделан вывод, что договор ссуды – самостоятельный подтип договоров пользования имуществом и к нему могут применяться отдельные положения главы 58 ГК Украины, если иное не установлено договором или законом либо не противоречит сущности правоотношений, вытекающих из договора. Критериями для установления границ такого применения выступают безвозмездность и временный характер существующих правоотношений. Договор ссуды – срочный договор. Отсутствие четко определенного срока действия договора не делает его бессрочным. Временные рамки пользования вещью в таком случае будут определяться потребностью пользователя в полученной вещи.

Договор ссуды может быть как реальным, так и консенсуальным, односторонним и двусторонним, однако не взаимным. Вместе с тем договор ссуды не может быть ни предпринимательским, ни публичным договором, ни договором присоединения.

Рассмотрены особенности субъектного состава исследуемого договора и сделан вывод о том, что специфическим признаком договора ссуды, заключаемого между физическими лицами, являются сложившиеся между ними отношения добрососедства (доверия), основой которых выступает бескорыстие. Исключением служат случаи пребывания ссудодателя в состоянии крайней необходимости или в состоянии связанности, возникшем вследствие возложенной на него наследодателем обязанности совершить определенные действия, направленные на достижение общественно полезной цели. Отношения добрососедства тяготеют к доверительным отношениям, но таковыми не являются. Договор ссуды, заключаемый между юридическими лицами, имеет общественно-полезные мотивационные основы и выступает функциональным правовым средством реализации ссудодателем социальной функции. Ссудодателем может выступать не только физическое лицо – собственник вещи, но, с согласия последнего, и лицо, осуществляющее управление имуществом, что, однако, не влияет на характеристику договора ссуды как безвозмездного договора.

Форма договора ссуды определяется субъектным составом исследуемых отношений, назначением и стоимостью вещи, передаваемой во временное безвозмездное пользование.

В процессе исследования договора ссуды установлено, что основными обязанностями ссудодателя являются: а) передача пользователю в установленный срок обусловленной вещи в комплекте и в состоянии, которые отвечают условиям договора и назначению вещи; б) информирование пользователя об особенных свойствах вещи и ее недостатках.

Основными обязанностями пользователя являются: а) личное пользование вещью. Однако, если стороны договора придут к соглашению о том, что вещь может быть передана третьему лицу, пользователь отвечает перед ссудодателем за исполнение договора ссуды; б) пользование вещью по назначению или в соответствии с целью, определенной в договоре; в) поддержание вещи в надлежащем состоянии; обычные затраты, которые несет в этом случае пользователь, не превращают договор ссуды в возмездный договор; г) возврат вещи пользователю в случаях, предусмотренных положениями законодательства.

Проведена классификация оснований прекращения договора ссуды и сделан вывод, что договор ссуды не может прекращаться передачей отступного, зачетом встречных однородных требований или прощением долга.

Ключевые слова: пользование имуществом, безвозмездность, бескорыстие, отношения добрососедства, договор ссуды, ссудодатель, индивидуально-определенная вещь, социальная функция, общественно-полезные мотивационные основы.

ANNOTATION

Nochovkina O. V. Loan agreement according the Civil Code of Ukraine. – Manuscript copyright.

The thesis for obtaining Candidate of Juridical Sciences degree, specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The thesis is focused upon complex research of theoretical and practical problems of the loan agreement in terms of the Civil Code of Ukraine. The place of the loan agreement is determined in the system of civil contracts, the essential terms, contents are identified and its legal characteristics are provided. It is determined that the object of the agreement is its useful effect in the form of gratuitous possession and use of the agreement, subject of which is represented by individually determined inconsumable item being able to satisfy the user's requirements. Gratuitousness is the distinctive feature of the loan agreement. The agreement's subject is its essential term.

It is concluded that the loan agreement is an individual subtype of agreements dealing with property handling and that certain provisions of Clause 58 of the Civil Code of Ukraine can be applied to the loan agreement. The criteria for determination of limits to applicability are the gratuitous nature and the defined period of relations.

Subject contents of the loan agreement have been studied and the conclusion has been arrived that the peculiar features of such deed concluded between two private entities is the existence of good neighborly relations (confidence) between them, which relations are based upon disinterestedness. The

loan agreement concluded between two legal entities is characterized by socially useful objectives and acts as a legal mechanism of the loaner's social function realization.

Reasons for agreement termination, problems of its application and consequences of the parties' obligations breach in terms of the agreement have been studied.

Key words: use of property, gratuitousness, disinterestedness, good neighborly relations, loan agreement, loaner, individually determined item, social function, socially useful objectives.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент

Н. В. Коробцова

Підписано до друку 20.04.2016 р. Формат 60x90^{1/16}.

Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.

Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 1459

Друкарня

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77